

BİBLİYOGRAFYA:

Neşri, *Cihannûmâ*, III, 550, 552; Hezârfen, "Telhisü'l-beyân fî Kavânini Âli Osmân" (nşr. R. Anhegger), *TM*, X (1953), s. 371-372; "Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", *MTM*, 1/3 (1331), s. 497-544; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 5, 12, 87, 89, 121; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 1-110; Halil inalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age*, London 1973, s. 89; Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden 1974, s. 7-10; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Veziriazamlık*, Ankara 1974, s. 42 vd.; Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divân-ı Humâyun*, Ankara 1986; Tefik Temelkuran, "Divân-ı Humâyun Mühimme Kalemî", *TED*, sy. 6 (1975), s. 129-175; Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *TD*, sy. 33 (1982), s. 7-56; B. Lewis, "Diwân-ı Humâyûn", *El²* (İng.), II, 337-339.

AHMET MUMCU

DİVÂN KALEMİ

(bk. BEYLİKÇİ).

DİVÂN-ı KEBİR

(ديوان كبير)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
(ö. 672/1273)
divanı.

Mevlânâ Celâleddin Horasan'da şiir söylemek ve yazmaktan daha ayıp bir iş olmadığını, şiir söylemeye kendisini sevenlerin isteği üzerine başladığını, ülkesinde kalsaydı ders vermek, kitap yazmak ve zâhidlikle vaktini geçireceğini söyler (*Fîhi mâ fîh*, s. 74-75; Sipehsâlâr, *Risâle der Ahvâl-i Celâleddîn-i Mevlevî*, s. 70). İlk zamanlarda "tekellûf"le şiir söylemeye istek duyduğunu, şiirlerinin dinleyenlere tesir ettiğini, daha sonra bu isteğin azaldığını, ancak şiirlerinde yine de o tesirin bulunduğunu bildirir. Mevlânâ'nın ilk döneminde söylediği şiirler Şems-i Tebrîzî ile buluşmasından önceki devreye ait olmalıdır. Sultan Veled *İbtidânâme*'de, Mevlânâ'nın Şems'ten sonra kendini şiire verdiği söylediğine ve diğer şairlerin şiirleriyle velilerin ilhama dayanan, Kur'an sırlarını açıklayan şiirlerini kıyasladığına, Enverî ve Zahir gibi dünyevî şairlerle Senâî, Attâr ve Mevlânâ gibi şairlerin şiirlerini ayrı görmek gerektiğine dair bilgi verdiği göre *Dîvân-ı Kebîr*'deki şiirlerin çoğunun Şems ile buluşmasından sonra söylendiğini kabul etmek gerekir.

Mevlânâ'nın Şems ile buluştuktan sonra şiirlerinde genellikle Şems mahlasını

kullandığı, Şems'ten önce yazdığı şiirlerindeki Hâmûş mahlasının da Şems'le ilgili olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Hâmûş mahlaslı şiirler içinde daha çok zâhidâne olanlarının ilk döneme ait şiirler olması muhtemeldir. Öte yandan bazı şiirlerini yaktığı, sebebi sorulunca da, "Gökten geldi, göğe gitti" dediği şeklindeki rivayet doğrusu bu şiirler herhalde Şems ile buluşmasından öncesine ait olmalıdır.

Mevlânâ'nın çeşitli yer ve zamanlarda özellikle semâ sırasında duygularını irticâlen dile getirdiği şiirler, "kâtib-i esrâr" denilen özel kâtipler tarafından anında kaydediliyor ve söylendikleri aruz bahirlerine göre düzenleniyordu. Böylece aruz vezninin yirmi bir ayrı bahrinde söylenmiş, her bahri birer divançe teşkil eden büyük bir divan meydana gelmiştir. Halifesi Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'ya divanlarının sayısının arttığını ve ününün doğuya ve batıya yayıldığını söylerken (Eflâki, II, 740) bahirlere göre düzenlenmiş bu defterleri kastetmektedir. "Şiir de nedir ki ondan söz edeyim, şairlerin hünerlerinden başka hünerim var benim" diyen Mevlânâ'nın söylediği şiirlerin hiçbirini eline kalem kâğıt olarak bizat tesbit etmemiş olması, onun şiir söy-

leme veya yazma endişesi içinde olmadığını gösterir. Özlü bir bilgiye, çok duyarlı bir çağrışım yeteneğine, olağan üstü ve özgün bir buluş kudretine sahip olan Mevlânâ, günlük olaylardan etkilenerek çok defa vecd içinde semâ ederken duyduklarını vezin ve kafiye potasına döküp söylemeye başladılar. *Meşnevî*'yi didaktik bir eser sayıp asıl lirik şiirlerinin *Dîvân*'da bulunduğunu söyleyenler bulunmakla birlikte bu iki eser arasında üslûp, ifade ve heyecan bakımından hiçbir fark yoktur.

Mevlânâ *Meşnevî*'de olduğu gibi *Dîvân*'da da Horasan'ın halk Farsça'sını kullanmıştır. Şiirlerine giren Arapça parçalar ve beyitler halk Arapça'sı olduğu gibi Rumca şiirleri de XIII. yüzyılda Anadolu'da konuşulan halk Rumca'sıdır. Böyle olmakla beraber şiirlerinde âmiyâne-lik yoktur. Mısra ve beyit yapısı sağlamdır. Kullandığı kelimeleri değiştirip daha güzellerini, daha âhenkilerini bulmaya imkân yoktur. Mevlânâ'ya göre vezin, kafiye, hatta söz ve ses mânâyı kayıtlayan unsurlardır. Mânâyı daralttığı için harfi bile kınar; söze sığmayan mânanın vezin ve kafiyeyle hiç sığamayacağını söyler. Birçok gazelinde vezinden şikâyet eder. Kafiyeleleri çoğunlukla tam

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Dîvân-ı Kebîr* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Dârülmüşevvî, nr. 234)

kafiye olmamakla birlikte kulağa hoş gelmeyecek kadar bozuk da değildir. Fikirlerinde olduğu gibi şiirlerinde de şekil ve muhteva bakımından geniş bir hürriyet havası hâkimdir. Klasik Doğu edebiyatında mesneviler dışındaki türlerde beyit hâkimiyeti vardır. Bir beytin diğer beyitle anlam ilgisi yoktur. Gazelin belli bir beyit sayısı vardır. Mevlânâ'nın her şiiri ise bir bütündür. İlk beyitte hangi fikri ele almışsa son beyte kadar o fikri işler. Beyit sayısı da belirsizdir; üç dört beyitlik gazellerinin yanı sıra âdetâ bir kaside niteliğini taşıyan doksan beyitlik gazellere de rastlanır. İran'ın ünlü edebiyat tenkitçilerinden Alî-i Deştî, *Seyrî der Dîvân-ı Şems* (Tahran 1337 hş.) adlı eserinde bu hususlar üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur.

Döneminin bütün bilgilerini kavramış, Hint-İran, Yunan-Roma mitolojisini bilen, yeri gelince âyet ve hadislerden faydalanan bir bilgin olan Mevlânâ'nın şiirlerinde halk unsurlarının önemli bir yeri vardır. Türk atasözleri, gelenekler, töreler, halk deyimleri, halk inançları, eski devirlerin kanaatleri, köyler, şehirler ve sokaktaki delilere taş atan çocuklardan rüşvet yiyen kadırlara kadar çok geniş bir sosyal çevre divanın panoramasını belirler.

Şems'in ona Mütenebbî divanını okumasını yasaklaması, Mevlânâ'nın Arap edebiyatı ile ne kadar yakından meşgul olduğunu gösterir. Onun İran edebiyatını bütün incelikleriyle bildiği şüphesizdir. Şiirleri arasında Rûdekî'yi, Minûçihri'yi, Nâsir-ı Hüsrev'i, hatta Hayyâm'ı, özellikle Senâi ve Attâr'ı hatırlatanlar vardır.

Çok geniş bir hacme sahip olduğundan *Dîvân-ı Kebîr* adı verilen esere, şiirlerde genellikle Şems, Sems-i Tebrîzî mahlasları kullanıldığından *Dîvân-ı Şems* veya *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî* adı da verilmiştir. *Dîvân*'ın yazma nüshaları 30.000 beyit ile 50.000 beyit arasında değişir. Asıl muteber nüshaları 43.000 beyitten fazladır. Bu nüshalarda şiirler bahirlere göre sıralanmış, ayrıca her bahirdeki şiirler kafiyelerine göre alfabe sırasına konulmuştur (yazma nüshaları için bk. H. Ritter, s. 144-155). *Dîvân-ı Kebîr*'in beyit sayısı eski basımlarında 30.000 ile 50.000 arasında değişir (Karatay, s. 33 vd.). Eserin bazı basımları ile yazma nüshalarında Sultan Veled, Cemâleddîn-i İsfahânî, Enverî, Şems-i Tâbesî ve Şems-i Meşriki'nin gazellerine de rastlanır. *Dî-*

vân'daki rubâiler genellikle ayrı bir eser olarak derlenmiştir.

Dîvân-ı Kebîr'in ilmi neşri Bedüzzaman Fîrûzanfer tarafından, dokuz eski yazma nüshasından faydalanılmak suretiyle *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr* (I-VIII, Tahran 1336-1345 hş.) adıyla yapılmıştır. Bu neşrin ilk altı cildinde şiirler, bahirlerine bakılmaksızın klasik divanlardaki tertip üzere kafiyelerine göre alfabe sırasına konulmuştur. 3229 gazel ve terkibibend ihtiva eden bu neşrin VII. cildi nâdir kelimeleri açıklayan sözlük ile âyet, hadis, kişi adları, kabile adları, fırka adları, kitap adları, açıklama, düzeltme ve fihristlerden meydana gelir. VIII. cilt rubâilere ayrılmış olup 1765 rubâi ihtiva eder. B. Fîrûzanfer'in neşri esas alınarak *Dîvân-ı Kebîr*'in İran'da çeşitli baskıları yapılmıştır (nşr. Pervîz Babâyî, Tahran 1371 hş.).

Reynold A. Nicholson ilk defa İngilizce'ye çevirdiği kırk sekiz gazeli metinleriyle birlikte *Selected Poems from the Divan Shams-i Tabriz* (Cambridge 1898) adıyla yayımlamıştır. Mithat Bahari Beytur, İranlı şair ve tezkire yazarı Rızâ Kulî Hidâyet Han'ın *Dîvân-ı Kebîr*'den yaptığı ve *Dîvân-ı Şemsü'l-hakâyık* (Tebriz 1280) adını verdiği üç ciltlik antolojiyi *Dîvân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (I-III, İstanbul 1944). Abdülbaki Gölpınarlı eserden seçip tercüme ettiği 282 gazeli çeşitli konu başlıklarına ayırarak *Dîvân-ı Kebîr, Gül-deste* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1955). Abdülbaki Gölpınarlı, daha sonra Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 1 Rebiülevvel 770'te (14 Ekim 1368) istinsahı tamamlanmış iki ciltlik nüshayı esas alarak tercüme etmiştir (*Dîvân-ı Kebîr*, I-VII, İstanbul 1957-1974). Bu tercüme yazma nüshanın düzenine uyularak bahir sırasına göre yapılmıştır.

Dîvân-ı Kebîr'deki rubâiler Türkiye'de ilk olarak Veled Çelebi tarafından yayımlanmış (*Rubâiyyât-ı Hazret-i Mevlâna*, İstanbul 1314), 1942 rubâi ihtiva eden bu eseri M. Nuri Gençosman *Mevlâna'nın Rubailer I-II* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1965). Hasan Âli Yücel 167 rubâinin tercümesini, Farsça'ları da Latin harfleriyle yazılmış olarak *Seçme Rubailer* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1932). Âsaf Hâlet Çelebi'nin kendi el yazısıyla metin ve tercümesini ihtiva eden 276 rubâi *Mevlâna'nın Rubailer* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1939). Abdülbaki Gölpınarlı 210 rubâiyi *Seçme Ruba-*

iler adıyla yayımlamış (İstanbul 1945), daha sonra *Dîvân-ı Kebîr* tercümesine esas aldığı nüshanın sonunda bulunan 1765 rubâiyi *Rubâiler* adıyla tercüme etmiştir (İstanbul 1964). Rubâiler son olarak Şefik Can tarafından tercüme edilmiştir (*H. Mevlânâ'nın Rubailer*, I-II, İstanbul 1991). 2217 rubâi ihtiva eden bu tercümede rubâilerin Farsça metinleri de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1957, I, Önsöz, s. V-XV; a.mlf., *Fîhi mâ fih* (nşr. Bedüzzaman Fîrûzanfer), Tahran 1330 hş., s. 74-75; a.mlf., *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr* (nşr. Bedüzzaman Fîrûzanfer), Tahran 1336 hş., I, nâşirin mukaddimesi, s. A-YV; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, II, 740; Alî-i Deştî, *Seyrî der Dîvân-ı Şems*, Tahran 1337 hş.; Sipehsâlâr, *Risâle der Ahvâl-i Celâleddin-i Mevlevî* (nşr. Saîd Nefisî), Tahran 1325 hş., s. 68-70; a.mlf., *Zindegânâme-i Mevlânâ Celâleddin-i Mevlevî* (nşr. Saîd Nefisî), Tahran 1325 hş., s. 70; Bedüzzaman Fîrûzanfer, *Risâle der Tahkîk-i Ahvâl ü Zindegânâ-yi Mevlânâ Celâleddin Muhammed Meşhûr be Mevlevî*, Tahran 1354 hş., s. 148-156; Karatay, *Farsça Basmalar*, s. 33 vd.; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1952, s. 267-268; H. Ritter, "Philologika", *Oriens*, XI (1958), s. 144-155; DMF, II, 2256.

TAHSİN YAZICI

DİVÂN-ı MEZÂLİM

(bk. MEZÂLİM).

DİVAN RAKAMLARI

İslâm devletlerinde, özellikle İlhanlılar ve Osmanlılar'da maliye ile ilgili hesapları tutmak için kullanılan bir tür şifre rakamlara verilen ad.

Erkâm-ı divâniyye, *siyâkat-ı Arabî*, *rukûm-siyâk* veya *siyâk*, *siyâkat rakamları* adlarıyla da anılmakta olup rakamların okunuşlarının doğrudan doğruya kısaltılmış ve stilize edilmiş yazı ile yazılması esasına dayanır. Öğrenilmesi ve okunması özel bir bilgi gerektirecek niteliğe sahip olan ve gizliliğin esas olduğu maliye ile ilgili muhasebe kayıtlarında kullanılan bu tür rakamların ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte rakamların harflerle karşılanması usulü Roma dönemine kadar çıkar.

Bugün Türkiye'de ve Batı dünyasında kullanılan rakamlar "Arap rakamları", Araplar'ın kullandığı rakamlar ise "Hint rakamları"dır. Sıfırın kullanıldığı bu rakamlarda onlar, yüzler gibi basamaklar